

सर्वोच्च अदालत गतिविधि

वि.सं. २०४९ साल श्रावण १ गतेदेखि प्रकाशनमा आएको सर्वोच्च अदालत वुलेटिनको शुरुआत न्यायपालिका भित्रको खबर, समसामयिक गतिविधि र न्यायपालिकाबाट भएको विविध कृत्याकलापको जानकारी सर्वसाधारण समक्ष ल्याउनु नै मुख्य उद्देश्य रहेको थियो । शुरुका दिनमा ८ पृष्ठबाट प्रकाशनमा आएको प्रस्तुत पाक्षिक प्रकाशनले शुरुका अंकमा आफ्नो उद्देश्य अनुरूप नै कार्य गरेकोमा हाल आएर महत्वपूर्ण निर्णयहरूको संक्षेपीकरण मात्र समाविष्ट गरी प्रकाशन हुँदै आएको छ । शुरुमा प्रकाशित हुँदा तत्कालीन प्रधानन्यायाधीश श्री विश्वनाथ उपाध्यायले दिनु भएको शुभकामनामा **"सर्वोच्च अदालतका निर्णयहरू र न्याय प्रशासन सम्बन्धी गतिविधिहरूलाई यथासमयमा जनसमक्ष ल्याउन सफल रहोस्"** भन्ने कामना व्यक्त गर्नु भएको पाइन्छ । उक्त शुभकामना वमोजिम सर्वोच्च अदालतका निर्णयहरू यथासमयमा नै जनसमक्ष आउन सके तर अन्य गतिविधिहरू विविध कारणवश यस वुलेटिनमा समेट्न संभव भएको थिएन ।

विज्ञान र प्रविधिको क्षेत्रमा भएको विकासले गर्दा राज्य संयन्त्रका अन्य अंगहरूमा जस्तै न्यायपालिकामा पनि महत्वपूर्ण परिवर्तनहरू भएका छन् । सूचना र प्रविधिको क्षेत्रमा आएको विश्वव्यापी परिवर्तन संगै न्यायपालिका पनि अछुतो रहन सक्ने अवस्था नभएकाले सर्वोच्च अदालत, पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालत नियमावलीमा संशोधन गरी

विधिवत रुपमा सूचना प्रविधि शाखाको स्थापना तथा सूचना प्रविधिको प्रयोग र त्यसको कानुनी मान्यतालाई संस्थागत गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ ।

न्यायपालिकाको भौतिक संरचनामा क्रमिक सुधार हुँदै आएको छ । न्यायपालिकाले आफ्नो आवश्यकता आफै पहिचान गरी रणनीतिक योजना तयार गरी लागु गरेको छ । यस योजना अन्तर्गत सुधारका विविध आयामहरूमा विशिष्टकृत अध्ययन गरी सुभाब दिन गठित समितिहरूले धेरै समय र श्रम खर्चेर पेश गरिएका प्रतिवेदनहरूले औल्याएका कतिपय कार्यहरू कार्यान्वयन समेत भैसकेका छन् । परम्परागत प्रक्रिया र पद्धतिमा क्रमिकरुपमा समयानुकूल सुधार र परिस्कृत हुँदै आएका छन् । यस्ता गतिविधिको जानकारी न्यायका वास्तविक उपयोगकर्ता समक्ष नपुगेका पनि हुन सक्छन् । तसर्थ यस वुलेटिनको मकसद वमोजिम नै न्यायपालिका भित्रका समस्त गतिविधि, समाचार र महत्वपूर्ण निर्णयहरू तत्काल जनसमक्ष पुर्‍याउने हेतु यसको पुनः नयाँ रुपमा थालनी भएको छ । आगामी दिनमा न्यायपालिकाले प्राप्त गरेका उपलब्धिहरू तथा अन्य समसामयिक गतिविधिको कुराहरू सहितको सामाग्री न्यायका सरोकारवाला र समस्त सेवाग्राही समेतमा पस्कने जमर्को गरिएको छ । यसको सार्थकता न्यायपालिकासँग सम्बन्धित सबै साभेदारहरूको सहयोगबाट मात्र संभव हुने हुँदा सबैबाट सहयोगको अपेक्षा राखिएको छ ।

मेलमिलाप सप्ताह उद्घाटन

पुनरावेदन अदालत पाटन र नेपाल मेलमिलापकर्ता समाजको संयुक्त आयोजनामा संचालित मेलमिलाप सप्ताहको समुद्घाटन समारोहमा सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद गिरी र केन्द्रीय मेलमिलाप समितिका अध्यक्ष माननीय न्यायाधीश श्री मीनवहादुर रायमाझी लगायतका सहभागीहरु

पुनरावेदन अदालत पाटन र नेपाल मेलमिलापकर्ता समाजको संयुक्त आयोजनामा २०६५।८।८ देखि २०६५।८।१३ सम्म संचालन हुने मेलमिलाप सप्ताहको सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री केदारप्रसाद गिरीले एक समारोहका बीच समुद्घाटन गर्नुभयो । सो अवसरमा उद्घाटन मन्तव्य दिनु हुँदै सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशज्यूबाट न्यायको वास्तविक प्रतिफल यसका उपभोक्ता समक्ष

पुन्याउनका लागि मेलमिलाप पद्धतिलाई अदालतकै अग्रसरतामा अपनाइएको छ, भन्नुभयो । उक्त समारोहमा केन्द्रीय मेलमिलाप समितिका अध्यक्ष तथा सर्वोच्च अदालतका वरिष्ठ माननीय न्यायाधीश श्री मीनवहादुर रायमाझीज्यूले अदालत प्रेषित मेलमिलापको महत्व माथि प्रकाश पार्दै मेलमिलाप सप्ताहको सफलताकोकामना गर्नुभएको थियो । सो समारोहको अध्यक्षता पुनरावेदन अदालत

पाटनका माननीय मुख्य न्यायाधीश श्री रणवहादुर वमले गर्नु भएको थियो । उक्त कार्यक्रममा नेपाल वार एशोसियेशनका अध्यक्ष वरिष्ठ अविधक्ता श्री विश्वकान्त मैनाली, पुनरावेदन अदालत पाटनका रजिष्ट्रार श्री जीवनहरी अधिकारी र श्री डिल्लीराज आचार्यले मेलमिलाप प्रद्धतिका वारेमा चर्चा गर्नु भएको थियो ।

मेलमिलाप सप्ताहको समुद्घाटन समारोहको एक भलक

सर्वोच्च अदालत
२०६५ साल मंसिर १५ गतेसम्म मुद्दाको लगत फछ्यौट विवरण

क्र.सं.	विषयगत मुद्दा	कुल लगत	फछ्यौट संख्या	फछ्यौट प्रतिशत	बाँकी
1=	देवानी पुनरावेदन	४७२८	३९४	८.३३	४३३४
2=	फौजदारी पुनरावेदन	२८९५	१८५	६.३९	२७१०
3=	देवानी पूर्ण इजलास	७२	३	४.१७	६९
4=	फौजदारी पूर्ण इजलास	५०	१४	२८.००	३६
5=	बन्दीप्रत्यक्षीकरण	२८	१७	६०.७१	११
6=	साधारण रिट	२९८०	२८५	९.५६	२६९५
7=	पूर्ण रिट	२१	३	१४.२९	१८
8=	विपेश रिट	८२	१५	१८.२९	६७
9=	साधक	१७७	४७	२६.५५	१३०
10=	दोहोच्याइ पाउँ देवानी	१७१७	२१२	१२.३५	१५०५
11=	दोहोच्याइ पाउँ फौजदारी	६७१	१६६	२४.७४	५०५
12=	पुनरावलोकन निवेदन	९८२	५५५	५६.५२	४२७
13=	पुनरावेदन अनुमति निवेदन	११२	२१	१८.७५	९१
14=	विविध	७१	६	८.४५	६५
15=	निवेदन प्रतिवेदन निवेदन	८७	४७	५४.०२	४०
16=	निवेदन प्रतिवेदन	७१	४४	६१.९७	२७
17=	अवहेलना	१२	०	०	१२
18=	पुनरावेदन संक्षिप्त	२	०	०	२
19=	फुटकर	०	०	०	०
जम्मा		१४७५८	२०१४		१२७४४

१. विशेष इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री अनुपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद
शाह

सम्बत् २०६४ सालको रिट नं. ...००१३
आदेश मिति: २०६५।५।१९।५

विषय :- संविधानसंग बाझिएको कानून
अमान्य गरी उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउं ।

निवेदक: वासुदेव थपलिया समेत
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको
कार्यालय सिंहदरवार, काठमाडौं
समेत

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ मा नागरिकहरूलाई समानताको हक प्रदान गरिएको पाईन्छ । जसअनुसार सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन् । कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट बञ्चित गरिनेछैन भन्ने धारा १३(१) मा उल्लेख छ भने ऐ.(२) मा सामान्य कानूनको प्रयोगमा कुनै पनि नागरिक माथि धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जात, जाति, भाषा वा वैचारिक आस्था वा ती मध्ये कुनै कुराको आधारमा भेदभाव गरिने छैन भन्ने संवैधानिक ग्यारेण्टी गरिएकोछ । संविधानमा उल्लेखित उक्त प्रावधान अनुसार राज्यले समान अवस्थाकाहरूमा समान व्यवहार

गर्नुपर्ने हुन्छ । असमानहरूका बीचमा समान व्यवहार हुनु समानताको सिद्धान्त विपरीत मानिन्छ । वर्तमान संविधानको धारा १३ मा समानताको हक मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था भएपनि राज्यले कुनै उद्देश्य प्राप्तिका लागि समान र समान एक वर्ग असमान र असमान अर्को गरी वर्ग छुट्याई वर्गीकरण गर्न सक्छ । यसरी वर्गीकरण गरी वर्ग छुट्याई वर्गीकरण भित्र परेका Similarly situated हरू बीच सबैलाई एक प्रकारको व्यवहार र अर्का Dissimilarly situated वर्गहरू बीच सबैलाई अर्को प्रकारको व्यवहार गर्नसक्छ । समान र समान वर्ग बीच भिन्न र बेग्लै व्यवहार तथा असमान र असमान वर्ग बीच पनि भिन्न र बेग्लै व्यवहार गर्न सकिदैन । प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ९८(१) को व्यवस्था प्रहरी कर्मचारीहरू सबैलाई समानरूपले लागू हुने व्यवस्था हो । समानहरू बीच भेदभाव गर्ने गरी उक्त व्यवस्था भएको भन्ने पनि देखिदैन । समानहरू बीच गरिने फरक व्यवहार भेदभाव हो । तर वर्गीकरण गर्दा अर्को र भिन्न वर्गमा परेका अर्थात् dissimilarly situated लाई राज्यले फरक र बेग्लै व्यवहार गर्न सक्छ । यस्तोमा भेदभाव गरेको मानिदैन र त्यस्तो कार्य धारा १३ को विपरीत पनि हुँदैन ।

निवेदकहरूले उक्त नियम ९८(१) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२६(१),(५) समेतको विपरीत भई आफ्नो हक हनन भएको भन्ने जिकिर लिनु

भएको छ । संविधानको उक्त धारा १२६ मा लोकसेवा आयोगको काम कर्तव्य र अधिकार उल्लेख भई सो को उपधारा (१) मा निजामती सेवाको पदमा नियुक्तिको निमित्त उपयुक्त उम्मेदवार छनौट गर्न परीक्षा सञ्चालन गर्नु लोकसेवा आयोगको कर्तव्य हुनेछ भन्ने उल्लेख छ । निवेदकहरु निजामती सेवाका कर्मचारीहरु होइनन् र उक्त उपधाराको निवेदकहरुको हक अधिकार सिर्जना गरेको नभई लोकसेवा आयोगको कर्तव्य तोकेको पाईन्छ । त्यसैगरी उपधारा (५) मा सैनिक सेवा, सशस्त्र प्रहरी सेवा वा प्रहरी सेवा वा अन्य सरकारी सेवाको पदमा नियुक्ति र बढुवा गर्दा अपनाउनु पर्ने सामान्य सिद्धान्तको विषयमा लोकसेवा आयोगको परामर्श लिनुपर्ने व्यवस्था रहेको पाईन्छ । सैनिक, प्रहरी र अन्य सरकारी सेवाको पदमा नियुक्ति र बढुवा गर्दा लोकसेवा आयोगसंग परामर्श लिनु पर्ने यो व्यवस्थाले निवेदकको कुनै हक अधिकार सिर्जना गरेको नभई लोकसेवा आयोगको परामर्शदायी अधिकारको प्रत्याभूत गर्दै सरकारी सेवाभित्र विभिन्न प्रकृतिका सेवाहरु रहन सक्ने कुरालाई ईंगित गरेको पाईन्छ । प्रहरी नियमावली, २०४९ को उक्त नियम ९८(१) र संविधानको धारा १२६ को कुनै सम्बन्ध देखिंदैन ।

त्यसैगरी संविधानको धारा १५३ मा सरकारी सेवाको गठनको व्यवस्था भएको छ । उक्त धाराको शीर्षकमा सरकारी सेवाको गठन भन्ने उल्लेख भई नेपाल सरकारले

मुलुकको प्रशासन संचालन गर्न निजामती सेवा र आवश्यक अन्य सरकारी सेवाहरुको गठन गर्न सक्नेछ । त्यस्ता सेवाहरुको गठन, सन्चालन र सेवाका शर्तहरु ऐनद्वारा निर्धारण गरिए बमोजिम हुनेछन् भन्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । प्रत्येक कल्याणकारी राज्यमा आर्थिक विकासको माध्यमद्वारा रोजगारी सिर्जना गरी नागरिकहरुको जीवनस्तर बढाउनु राज्यको महत्वपूर्ण कार्य हो । त्यस्तै शिक्षा, स्वास्थ्य लगायतका यावत कुराहरुको सेवा सरकारले जनतालाई प्रदान गर्नुपर्दछ । यतिमात्र होइन, जनता अर्थात नागरिकहरुको जीउ, धन सम्पत्तिको सुरक्षा प्रदान गर्नु पनि राज्यको महत्वपूर्ण संवैधानिक कर्तव्य हो । यसको लागि सुरक्षा निकायहरुको गठन आवश्यक पर्दछ । यही कारणले धारा १५३ अन्तर्गत कानून बनाएर सशस्त्र प्रहरी, नेपाल प्रहरी, राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग आदि निकायहरु गठन भएका हुन् । उल्लेखित तिनै निकायहरु एउटै वर्गका होइनन्, अन्य सरकारी सेवा अन्तर्गत गठित बेग्ला बेग्लै वर्गहरु हुन् । कानून बनाएर वर्गीकरण गर्न सकिने अधिकार अन्तर्गत प्रहरी ऐन, २०१२, सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ लगायतका ऐनबाट उक्त निकायहरु गठन भएका हुन् । यी तीन निकायहरु बेग्ला बेग्लै र छुट्टाछुट्टै कानून अन्तर्गत गठित बेग्ला बेग्लै निकाय भएको हुँदा एक निकायमा कार्यरत कर्मचारीले अर्को निकायको कानूनलाई देखाएर असमान व्यवहार भएको भन्न मिल्दैन । उक्त तीन

निकायभिन्न भने वर्गीकरण गर्ने कानून नबनाई भेदभाव हुन सक्दैन ।

संविधानको धारा १५३ अनुसार प्रशासन संचालन गर्न विभिन्न सेवाहरू गठन हुन सक्छन् र त्यस्तो विभिन्न उद्देश्यको लागि छुट्टाछुट्टै र बेग्लै कानून अनुसार गठन हुने सेवाहरू भिन्न सेवा हुन् भन्ने कुरा निवेदनमा उल्लेख गरेको धारा १२६(५) बाट नै प्रस्ट हुन्छ । उक्त धाराले सुरक्षा निकायको पनि विभिन्न वर्गीकरण गरेको देखिन्छ । सो धारामा उल्लेखित “सैनिक सेवा, सशस्त्र प्रहरी सेवा वा प्रहरी सेवा वा अन्य सरकारी सेवाको पदमा नियुक्ति र बढुवा गर्दा...” भन्ने उल्लेखनबाट पनि सैनिक ऐन लागू हुने नेपाली सेना एउटा भिन्न र छुट्टै सेवा, सशस्त्र प्रहरी ऐन अन्तर्गत गठन हुने एउटा भिन्न र छुट्टै सेवा र प्रहरी ऐन अन्तर्गत गठन हुने अर्को भिन्न र छुट्टै सेवा भन्ने स्पष्ट देखिन्छ । बेग्लाबेग्लै कानून अनुसार गठन भएको बेग्लाबेग्लै सेवा सबैमा अवकासको उमेर लगायत सेवाका शर्त, नियुक्तिको योग्यता, अवकासको उमेर आदि कुराहरू सबै सेवाको समान हुन आवश्यक छैन । बेग्ला बेग्लै कानूनमा आफ्नो आवश्यकता अनुसार बेग्ला बेग्लै सेवाका शर्तहरू रहन सक्छन् ।

प्रत्येक संगठनले आफ्नो आफ्नो आवश्यकता अनुरूप आ-आफ्नो सेवा शर्त सम्बन्धी कानूनमा अवकासका सम्बन्धमा छुट्टै र बेग्लै व्यवस्था गर्न सक्छन् । निवेदनले उल्लेख गरेको नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी,

राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग, नेपाली सेना बेग्लाबेग्लै कानून अन्तर्गत गठित बेग्लाबेग्लै र भिन्न सेवा हुन् । त्यसैगरी निजामती सेवा बेग्लै कानून अन्तर्गत गठित सेवा हो । ती सबै सेवामा अवकासको उमेर, सेवा अवधि वा पदावधि वा अन्य सेवाका शर्त आ-आफ्नै र भिन्न हुन सक्दछन् । सबै संगठन सरकारी सेवा नै भए पनि एउटै शर्त नहुन सक्दछ । त्यसैले प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ९८(१) को व्यवस्था संविधानको धारा १३ संग वाफिएको भन्ने निवेदन जिकिरसंग सहमत हुन सकिने ।

कर्मचारीको तीसबर्षे सेवा अवधि पूरा भएपछि सेवा अवधिको आधारमा अवकास दिने व्यवस्था वा कुनै पदको पदावधिको आधारमा अवकास दिने व्यवस्था वा उमेरको आधारमा अवकास दिने व्यवस्था संविधानले नै तोकेको अवस्थामा बाहेक समान बर्ग वा Similarly Situated सबैलाई समानरूपले लागू हुने गरी अवकासको उमेर वा पदावधिको अवधि वा सेवा अवधिको आधारमा अवकाश दिने कानूनी व्यवस्था आफैमा कहिले पनि संविधान विपरीत मानिदैन । कर्मचारीको उमेरको आधारमा अवकास दिने व्यवस्था जसलाई Service Law मा Super annuation भनिन्छ सो व्यवस्था, पदावधिको आधारमा अवकास दिने व्यवस्था (Tenure post) वा सेवा अवधिको आधारमा अवकास दिने व्यवस्था रोजगारदाता राज्यले अथवा अन्य Employer ले नीतिगत निर्णय गरी कानूनी व्यवस्था गर्न

सक्ने कुरा हो, यी नीतिगत कुराहरु कर्मचारीको अधिकारको कुरा होईन । उपरोक्त कुराहरु राज्यको रोजगार नीतिमा पनि भर पर्ने कुरा हो । राज्यले द्रुततर आर्थिक विकास गरी जीवनस्तर बढाउँदै गई रोजगारीको पर्याप्त अवसर बढ्दै गयो, जनतामा शिक्षाको अवसरको कारण शिक्षितको संख्या बढ्दै गई परिवार नियोजनको कारण जन्मदर घट्न गयो फलस्वरूप शिक्षित र योग्य नयां पिढी, जनशक्ति कम हुँदै गएमा राज्यले वा अन्य रोजगारदाताले पनि पदावधि वा सेवा अवधिको आधारमा अवकाश हुने व्यवस्था बढाउन वा घटाउन र उमेरको आधारमा अवकाश हुने व्यवस्था बढाउन सक्छ । त्यसैगरी आर्थिक मन्दि वा अन्य कारणले शिक्षित र नयां पिढीको बेरोजगारीको संख्या बढेमा अवकाश उमेर घटाउन वा पदावधिको आधारमा वा सेवा अवधिको आधारमा अवकाश दिने व्यवस्था सेवा सम्बन्धी कानूनमा भित्र्याउन पनि सक्तछ वा भईरहेको व्यवस्थालाई अझ व्यापक बढाउन पनि सक्तछ । सो कुरा कानून बनाउने वा संशोधन गर्ने राज्य लगायत निजी क्षेत्रको जुनसुकै रोजगार प्रदायक (employer) को नीतिगत विषयको कुरा हो । यस्तो नीतिगत विषयको कुरामा समान वर्ग वा Similarly Situated सबै कर्मचारीलाई भेदभाव नगरी समानरूपले लागू हुने गरी बनेको कानूनको न्यायिक पुनरावलोकन हुन सक्दैन ।

निवेदकहरुले नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १३ को कानूनको अगाडि सबै समान हुने समानताको अधिकार हनन भएको भनी यस अदालतलाई संविधानको धारा १०७(१) अनुसार प्राप्त असाधारण अधिकार अन्तर्गत निवेदन गरेपनि समानताको हकको सम्बन्धमा राज्यले कानून बनाई कुनै उद्देश्य प्राप्तीको लागि मनासीब वर्गीकरण गर्न सक्ने मान्य सिद्धान्तको बारेमा निवेदकहरुलाई भ्रम रहेको देखियो । निवेदकले आफूहरुलाई सशस्त्र प्रहरी र राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागको कर्मचारीहरूसंग तुलना गरी ती निकायहरुका कर्मचारीलाई लागू हुने ती निकायहरुको सेवा शर्त सम्बन्धी कानूनमा सेवा अवधि तीस वर्ष पूरा भएपछि अवकाश हुने व्यवस्था नभएकोले आफूहरुको समानताको हक हनन भएको भनी आफूलाई लागू नहुने अर्को र भिन्न निकायको कानूनसंग तुलना गरी निवेदन गरेको देखिन्छ । संविधानको धारा १५३ ले विभिन्न सेवाहरुको गठन गर्न सक्ने व्यवस्था गरे अनुसार प्रहरीमा पनि सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ अन्तर्गतको सशस्त्र प्रहरी, प्रहरी ऐन, २०१२ अन्तर्गतको अर्को प्रहरी र राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागका कर्मचारीलाई छुट्टै नियमावली बनेको हो । बेग्लाबेग्लै कानून अन्तर्गत गठित ती कानून अन्तर्गतका प्रहरी बेग्लाबेग्लै प्रहरी हुन् । निवेदकहरु प्रहरी ऐन, २०१२ अन्तर्गत गठित प्रहरी एक भिन्न वर्गको प्रहरी सशस्त्र प्रहरी ऐन अन्तर्गत गठित भिन्न वर्गको सशस्त्र

प्रहरी र राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग अन्तर्गत गठित अर्को भिन्न वर्ग हो भन्ने बुझ्न सक्नुपर्दछ । ती तीनै निकाय एक अर्का बीच Dissimilarly Situated वर्ग हुन् । एक निकायको कानून अर्कोलाई लागू हुँदैन ।

यसको अतिरिक्त यस्तै विषय समावेश भई प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ९८(१) को व्यवस्था संविधान विपरीत भयो भनी परेको २०५९ सालको रिट नं. ९६, निवेदक नवराज बुढाथोकी प्रत्यर्थी गृह मन्त्रालय समेत भएको उत्प्रेषणको रिट निवेदन, २०५९ सालको रिट नं. ९८ निवेदक हरिबहादुर मल्ल प्रत्यर्थी गृह मन्त्रालय समेत भएको उत्प्रेषणको रिट निवेदनमा यस अदालत विशेष इजलासबाट उक्त नियमको व्यवस्था संविधान विपरीतको नरहेको भनी रिट निवेदन खारेज हुने ठहरी मिति २०६०।१।११ मा आदेश भएको पाईन्छ । सर्वोच्च अदालतको फैसला आदेशको वारेमा जानकारी राख्नु र पालन गर्नु सामान्य नागरिक, कानून व्यवसायीको पनि कर्तव्य हो । रिट निवेदन दर्ता गर्ने अधिकारीले पनि जानकारी राख्नुपर्ने कर्तव्य हो । यस अदालतबाट टुंगो लागिसकेको विषयमा मिति २०६४।७।२१ मा पुनः प्रस्तुत रिट निवेदन परेको देखिएको र विशेष इजलासले गरेको उक्त मिति २०६०।१।११ को निर्णयमा असहमत हुनुपर्ने कुनै आधार र कारण समेत देखिँदैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन स्वीकारयोग्य देखिन आएन ।

अतः उपरोक्त उल्लेखित कारणहरु तथा यस अदालतको विशेष इजलासबाट भएको उपरोक्त आदेश समेतका आधारमा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ।

२. संयुक्त इजलास

सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री केदारप्रसाद गिरी

माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.

फौ.पु.नं.: ०६३-CR-०४१५, ०४१९

फैसला मिति: २०६५।४।१९।१

मुद्दा: औषधी दुरुपयोग तथा अबैध विक्री वितरण ।

पुनरावेदक/वादी: प्रहरी निरीक्षक नरेशचन्द्र शाहीको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी: वसन्तु वर्मा समेत

पुनरावेदक/प्रतिवादी: छोटेला लाल पोरवाल विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी: प्रहरी निरीक्षक नरेशचन्द्र शाहीको जाहेरीले नेपाल सरकार

आफ्नो घरबाट औषधी बरामद भएको तथ्यलाई स्वीकार गर्ने प्रतिवादीले पुनरावेदनका क्रममा वरामदी मुचुल्का कानून अनुसार नभएको र सो मुचुल्का

शंकारहीत तवरले समर्थित हुन नसकेको भन्ने जस्ता आधारका रुपमा औषधी ऐन, २०३५ को दफा ३९ र प्रमाण ऐनको दफा २५ लाई बनाइएको सन्दर्भमा ती कानूनी व्यवस्थालाई अध्ययन गर्नु सान्दर्भिक हुँदा औषधी ऐनको दफा ३९ मा रहेको कानूनी व्यवस्था यस प्रकार छः

मुद्दाको तहकिकात र दायरी:

(१) यस ऐन वमोजिम सजाय हुने कसूर सम्बन्धी मुद्दाको तहकिकात निरीक्षकले गर्नेछ र त्यस्तो तहकिकातको काम पूरा भएपछि मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष मुद्दा दायर गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) वमोजिम मुद्दा तहकिकात र दायर गर्दा निरीक्षकले सरकारी वकिलको राय लिन सक्नेछ । मुद्दा दायर भई सकेपछि मुद्दाको वहस पैरवी पुनरावेदन सरकारी वकिलबाट हुनेछ ।

यसरी उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाले तहकिकात गर्ने, मुद्दा दायर गर्ने र वहस पैरवी गर्ने सम्मको अधिकार निश्चित गरेको देखिन्छ । सो कानूनी व्यवस्थाले अपराध रोक्ने र पत्ता लगाउने सुयोग्य साधनका रुपमा परिकल्पित प्रहरी फोर्स (प्रहरी ऐन, २०१२ को प्रस्तावना) को अन्तरनिहित अधिकारलाई र अपराधको रोकथाम गर्ने, अपराधी पत्ता लगाउने, अपराधीलाई कानून वमोजिम सजाय गराउने, कानून वमोजिम पक्रन पर्ने व्यक्तिहरुलाई पक्रने लगायतका प्रहरी कर्मचारीको अधिकार र कर्तव्य (प्रहरी ऐनको दफा १५) लाई कुनै पनि कोणबाट

नियन्त्रण गरेको वा रोक लगाएको देखिँदैन । प्रहरी निरीक्षक स्वयंले गस्ती गर्दाको क्रममा वरामद गरेको भन्ने कुरा वरामदी मुचुल्काको सूचनाको व्यहोरामा उल्लेख भएबाट प्रहरी कर्मचारीले निर्वाह गर्नु पर्ने कर्तव्य अन्तर्गत नै सो कार्य भएको पाइन्छ । आफ्नो घरबाट औषधी वरामद भएको तथ्य स्थापित भएको स्थितिमा पुनरावेदकले प्रमाण ऐनको दफा २५ को दावी लिन मिल्ने हुँदैन । फौजदारी मुद्दामा आफ्नो अभियुक्तको कसूर प्रमाणित गर्ने भार वादीको हुनेछ, भन्ने प्रमाण ऐनको दफा २५ को व्यवस्थालाई निरपेक्ष रुपमा बुझ्न मिल्दैन । प्रतिवादीको कसूर प्रमाणित गर्ने सिलसिलामा निजको घरबाट औषधी वरामद भएको तथ्य प्रस्तुत भै त्यसको पुष्टी समेत भैसकेको अवस्थामा प्रमाण ऐनको दफा २७ अनुसार त्यसलाई अन्यथा प्रमाणित गर्ने दायित्व प्रतिवादीमा सँर्छ । प्रतिवादीले सजायमा कमी वा छुट वा सजायबाट रिहाई पाउने कुराको जिकीर लिएमा त्यसको प्रमाण प्रतिवादीले पुर्‍याउनु पर्ने हुन्छ, भन्ने प्रमाण ऐनको दफा २७ को प्राबधान अनुसार यी प्रतिवादी छोटेराल पोरवालले त्यसलाई अन्यथा प्रमाणित गर्न सक्नु पर्छ । केवल वरामद भएको औषधी आफूले घरमा ल्याइ राखेको होइन, कसले ल्याई राखी दिए म भन्न सकिँदैन भन्ने इन्कारी वयानले मात्रै निजलाई सहयोग गर्न सक्दैन र त्यस्तो वयान मात्रै सजायबाट उन्मुक्ति पाउने आधार हुन सक्दैन । तसर्थ घरबाट वरामद भएको तथ्यलाई स्वीकार गरेको र निजले निषेधित औषधि बिक्री बितरण गर्न कुनै

प्रमाण-पत्र नपाएको समेतका आधारमा पुनरावेदक प्रतिवादी छोटेला पोरवाललाई कसूरदार ठहर्‍याई गरेको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको फैसला मिलेकै देखिन्छ ।

औषधी ऐनको दफा ३४(२)(ग) वमोजिम सजायको मागदावी लिइएकोमा विना आधार ३४(३) वमोजिम सजाय गरिएको र समान हैसियतका प्रतिवादीहरुमध्ये वसन्तु वर्मा, मोइमदिन र सकिल अन्सारीलाई सफाई दिइएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने नै मुख्य पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ । मुद्दाको सम्पूर्ण तथ्य र प्रमाणका रुपमा पेश हुन आएका कुराहरुलाई अध्ययन गर्दा वरामदी मुचुल्कामा छोटेला पोरवाल बाहेकका अन्य प्रतिवादीहरुलाई रोहवरमा राखिएको र निजहरु तत्काल पक्राउ परेको पनि देखिँदैन । त्यसैगरी प्रतिवादीमध्येका वसन्तु वर्मा अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष कसूर गरेको कुरामा सावित रहेको भएतापनि अदालत समक्ष वयान गर्दा त्यसमा इन्कार रहेको देखिन्छ । प्रतिवादी छोटेला पोरवालको घरबाट औषधी वरामद भए जस्तो गरी अन्य प्रतिवादीहरुको घरबाट औषधी वरामद भएको पनि पाईँदैन, घर तलासी लिँदा सो सम्बन्धी कुनै चिज फेला नपरेको भनी प्रहरीको प्रतिवेदन रहेको देखिन्छ । फौजदारी मुद्दामा आफ्नो अभियुक्तको कसूर प्रमाणित गर्ने भार वादी पक्षको हुने फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्त रहेको र प्रमाण ऐनको दफा २५ अनुसार पनि वादी पक्षले सो दायित्व वहन गर्नु

पर्नेमा कसूरदार हो भन्ने दावी लिनु मात्र पर्याप्त हुँदैन । वरामदी मुचुल्कामा रोहवरमा वस्ने र आफ्नो घरबाट औषधी वरामद भएको तथ्यलाई स्वीकार गर्ने प्रतिवादी छोटेला पोरवालले पनि अन्य प्रतिवादीलाई पोल गरी वयान गरेको पाईँदैन । यस्तो अवस्थामा सबै प्रतिवादीलाई समान हैसियतका भनी उल्लेख गरिएको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुने ठाउँ देखिँदैन । जहाँसम्म औषधी ऐनको दफा ३४(२)(ग) वमोजिम सजायको मागदावी लिइएकोमा विना आधार ३४(३) वमोजिम सजाय गरिएको भन्ने पुनरावेदन जिकीरको सन्दर्भ छ, दफा ३४ को उपदफा (२) ले औषधी मिसावट गरेमा वा मिसावट भएको औषधी विक्री गरेमा वा अरु थोकलाई औषधी भनी विक्री गरेमा वा म्याद नाघेको औषधी विक्री वितरण गरेमा आकर्षित हुने देखिन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यबाट त्यसरी औषधी मिसावट गरेको वा मिसावट भएको औषधी विक्री गरेको वा अरु थोकलाई औषधी भनी विक्री गरेको वा म्याद नाघेको औषधी विक्री वितरण गरेको अवस्था देखिँदैन । त्यसरी मुद्दाको तथ्य र कसूरको प्रकृतिसँग मेल नखाने गरी दावी लिएको अवस्थामा स्थापित कसूरलाई दृष्टिगत गरी सान्दर्भिक कानूनी व्यवस्थालाई सजायको आधार बनाउँदा त्यसलाई अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन । तसर्थ प्रतिवादीहरु वसन्तु वर्मा, मोइमदिन भन्ने जनरल र सकिल बाबा भन्ने सकिल अन्सारीलाई सफाई दिने गरी भएको

पुनरावेदन अदालतको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन ।

तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ।

३. संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाझी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
संवत् २०६४ सालको रिट नं. ०३८७
आदेश मिति: २०६५।२।२१।४

मुद्दा: परमादेश ।

निवेदक: जनहित संरक्षण मञ्च (प्रो. पब्लिक)
का तर्फबाट अख्तियार प्राप्त र
आफ्नो हकमा समेत अधिवक्ता
प्रकाशमणी शर्मा समेत
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को
कार्यालय, सिंहदरवार समेत

जीवन र वातावरणको माझबाट विकशित भएको वातावरणीय हकलाई मूलतः प्रदुषणबाट मुक्त हुने अनि वातावरणीय विषयहरूको निर्णय प्रक्रियामा सहभागी हुने र वातावरणीय श्रोतहरूको लाभमा न्यायोचित पहुँच पाउने हकको रूपमा अर्थ्याउने गरेको पाईन्छ । प्रदुषण भनेको वातावरणीय ह्रासको घोटक हो भने यसले स्वच्छ जीवनयापनलाई प्रभावित गर्ने

अवश्यंभावी छ । प्रदुषणले मानिसको शारीरिक एवं मानिसक स्वास्थ्यलाई प्रतिकूल प्रभाव पार्दछ । साथै त्यसले वातावरणीय श्रोत र मानिसको समेत उत्पादकत्वमा प्रतिकूल असर पार्दछ । वातावरणीय ह्रास भएको अवस्थामा वातावरणीय सम्भारमा नै बढी व्ययभार गर्नु भई अन्ततः मानिसको गुणात्मक जीवन शैली प्रभावित हुन जाने हुनाले नै वातावरण संरक्षणको सर्वाधिक प्राथमिकताको क्षेत्र भनेको प्रदुषण नियन्त्रणको क्षेत्रलाई मान्ने गरेको पाईन्छ । त्यसैले वातावरणलाई विकासको नाउँमा असत्य र अग्रात्य मात्रामा प्रतिकूल रूपमा असर पार्न नदिन कानूनी एवं व्यवहारिक प्रयासहरू गर्नु परेको हो भन्ने कुरामा विवाद गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसरी हेरेमा अन्तरिम संविधानमा वातावरण र स्वच्छ वातावरणमा जीवन जिउन पाउने हकको व्यवस्था गरी राज्यको नीतिमा स्थान दिनुलाई अर्थपूर्ण रूपमा हेर्नुपर्ने हुन आउँछ ।

जहाँसम्म यो हकको व्यवहारिक कार्यान्वयनको कुरा छ, यो बहुते संवेदनशील, होसियार, योजनावद्ध र स्वभाविक रूपले कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हक देखिन्छ । राष्ट्रिय राजनीति र भू-भाग भन्दा पर गएर यो हकको उल्लंघनले आम असर पार्ने हुनाले यो सबैको सरोकारको विषय बन्दछ । राज्य र यसका अंगले वातावरण संरक्षणको क्षेत्रमा जनताको तर्फबाट पहल कदमी लिनुपर्ने हुन्छ र आफ्नो क्षेत्रबाट गरिने क्रियाकलापहरूमा उदाहरणीय रूपमा वातावरणको संरक्षण गरी अरुलाई पनि

प्रोत्साहित गर्नुपर्ने हुन्छ भने वातावरणको ह्रास हुने काम गर्नेहरू विरुद्ध आवश्यकतानुसार कठोर कदम चाल्न अधि सन्तु सधै अपेक्षित रहन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दाको उठान, विषयवस्तु र उठाइएको प्रश्नहरूमा विपक्षीहरूको जवाफ बढो गम्भिर स्थितिको बोध हुन आएको छ ।

प्रस्तुत मुद्दामा औल्याईएको सेनाबाट व्यवस्थित किङ्गस् हाउस होल्ड क्याभलरी अन्तर्गतको घोडाहरूबाट निष्काशित लिदीहरू संकलन र विसर्जन गर्ने गरेको ठाउँ देशको शासन व्यवस्थाको केन्द्रिय सचिवालय भित्र रहेको र त्यसको वरिपरी सरकारका विभिन्न मन्त्रालयहरूको अतिरिक्त देशको सर्वोच्च अदालत, संवैधानिक निकायको रूपमा रहेको न्याय परिषद्, राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, नेपाल वार एशोसिएसन, राष्ट्रिय अभिलेखालय जस्ता महत्वपूर्ण संस्थाहरू रहेको पाईन्छ । ती संस्थाहरूको कार्य सम्पादनको लागि स्वच्छ र सुहाउँदो वातावरण चाहिने कुरामा विवाद हुनसक्दैन । ती संस्थाहरूमा काम गर्ने मानव संसाधनका अतिरिक्त ति संस्थाहरूबाट सेवा चाहने सेवाग्राहीहरूको लागि पनि स्वच्छ वातावरणको प्रत्याभूति रहनु अति आवश्यक छ । प्रदुषित हावा, गन्ध वा अन्य कुनै कारणले सेवारत व्यक्तिहरू वा सेवाग्राहीहरूको स्वास्थ्यमा वा सेवा लिने वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्न गएमा सार्वजनिक संस्थाहरूको क्षमता प्रभावित हुन्छ भने सेवाग्राहीहरूको सेवाको गुणस्तर पनि प्रभावित हुन जान्छ । यस्तो स्थिति

रहन दिनु सु-शासनको प्रत्याभूति दिन स्थापित उपरोक्त संस्थाहरू जस्ता सार्वजनिक क्षेत्रलाई कदापि सुहाउँदो हुन सक्दैन ।

निवेदकले निवेदनमा उल्लेखित घोडा पालन गर्ने स्थानको स्थानान्तरण गर्न र फोहोर व्यवस्थापन गर्न यस अदालतमा प्रस्तुत रिट निवेदन लिई आउनु अधि सरकारका सम्बद्ध उच्च निकायहरू भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालयहरू समक्ष निवेदन सहित गएकोमा त्यसमा सामान्य शिष्टता साथ जवाफसम्म नदिनु भएको गुनासो गर्नु भएको छ । निवेदकले सार्वजनिक भलाईको विषयलाई उठाउनु भएकोमा र त्यस्तो निवेदनमा पनि सम्बद्ध निकायहरू सम्बेदनशून्य र उदासिन रहेको कारणले न्यायिक उपचारको माग गर्न परेको स्थिति आउँछ भने त्यसबाट हाम्रो शासन पद्धतिमा वाञ्छित जवाफदेहीताको प्रश्न रहने गरेको भनी मान्नुपर्ने हुन आउँछ ।

निवेदकहरू कानून व्यवसायी भएको, वातावरण संरक्षणको क्षेत्रमा कार्यरत संस्थाको प्रतिनिधित्व गरेको र कानून व्यवसायीको हैसियतले निजहरूले प्रतिनिधित्व गर्ने वर्ग तथा स्थानको वातावरणमा निवेदनमा उल्लेखित क्रियाकलापहरूबाट प्रतिकूल प्रभाव पर्न सक्ने अवस्था रहन सक्ने आधारमा समेत निवेदकहरूले हकद्वेया रहित विषयमा निवेदन ल्याएको भन्न मिल्ने देखिन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६ अन्तरगतको विषय एवं धारा १०७(२)

अन्तरगत सार्वजनिक हकको प्रतिनिधित्व गरी ल्याईने रिट निवेदनमा निवेदकको व्यक्तिगत हक हनन भएको स्थिति खुलाउन अनिवार्य गर्न नमिल्ने हुनाले समेत विपक्षी रक्षा मन्त्रालयको लिखित जवाफको जिकिर मनासिव देखिन आएन ।

निवेदकले घोडा पालनको कुरालाई कुनै इर्ष्या वा सौखिन कारणले विपक्षीहरु उपर निवेदन जिकिर गरेको नभै घोडा पालनको कारणले लिदी व्यवस्थापनको समस्याले खडा गरेको वातावरणीय ह्रासको स्थितिको कारण व्यवस्थित गर्न माग गरेको कुरा निवेदनबाट स्पष्ट छ । घोडाको लिदीको डुंगुर जम्मा गर्ने गर्नाले दुगन्ध फैलिने र त्यसबाट कार्यथलोको वातावरणीय ह्रास हुन्छ भन्ने कुरा विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसम्मले पनि बुझ्न सक्दैन भन्ने कुरा सोचनसम्म पनि गाह्रो कुरा हो । वातावरणीय हक अन्तर्गत सुरक्षित र स्वच्छ वातावरण सहितको कार्यालयमा काम गर्ने हक पनि समावेश भएको हुन्छ भन्ने विश्वव्यापी मान्यता छ । यस दृष्टिले पनि निवेदकहरुले माग गरेको विषयसँग निजहरुको सेवाको प्रकृति हेर्दा सम्बन्धित देखिने हुँदा सार्थक सम्बन्धको अभावमा माग गरेको भन्न मिल्ने देखिन्छ । वातावरणको सार्वजनिक प्रकृति हुने र खराब वातावरणको सार्वजनिक परिणाम आउने तथा निवेदकको व्यवसायिक प्रकृति र निवेदकले दिने सेवाको सेवाग्राहीको हित समेत जोडेर हेरेमा उक्त

स्थिति स्वतः स्पष्ट हुने देखिन्छ । तसर्थ निवेदकहरुले दिनु भएको निवेदन निवेदकहरु र निजहरुले प्रतिनिधित्व गर्नु भएको सार्वजनिक समुदायको हितसँग वेसरोकार र असंवैधानिक भन्न नमिल्ने हुनाले हकद्वैयाविहिन समेत भन्न मिल्ने देखिएन ।

विवादित ठाउँमा घोडाहरु तवेला बनाई २००९ साल देखि पाली आएको भन्ने कुरा लिखित जवाफबाट खुल्दछ । विभिन्न राष्ट्रिय पर्वहरुमा प्रस्तुत गरिने विभिन्न कला प्रदर्शनी एवं अन्य प्रयोजनका लागि तालीम प्राप्त घोडाहरु उपयोग गर्ने गरिएको कुराहरु पनि लिखित जवाफबाट प्रष्ट भएको छ । खास प्रयोजन सहित महत्वका साथ ती घोडाहरु पालन पोषण र प्रशिक्षण सहित राखिएको भन्ने कुरा स्पष्ट छ । त्यस अर्थमा ती घोडाहरु महत्वपूर्ण सम्पत्तिहरु हुन् र तिनको संरक्षण हुनुपर्छ भन्ने कुरामा कुनै विवाद छैन ।

हालको तवेला राखिएको क्षेत्र वरिपरी सर्वोच्च अदालत, न्याय परिषद्, राष्ट्रिय अभिलेखालय, सरकारका विभिन्न मन्त्रालयहरु राख्ने वन्दोवस्त सरकारले नै गरेको हुनाले अहिले त्यस्तो निकायहरुका वातावरणीय संरक्षण गर्ने प्रारम्भिक अभिभारा सरकारकै हुन आउँछ । आफूले छुट्याएको जमिनमा खडा भएको संस्थाहरुलाई अहिले वस्ती विस्तार गरेको भनी आफ्नो संरक्षकत्वमा सम्पन्न गर्नु पर्ने जिम्मेवारीबाट सरकारले उम्कन सक्ने देखिन्छ । कम्तिमा पनि प्रधानमन्त्रीको

कार्यालयले घोडाहरु व्यवस्थित गरेको ठाउँमा अहिले घनावस्ती भएको जिकिर लिन स्वभाविक देखिन आउँदैन ।

घोडाहरुको पालन पोषण र प्रशिक्षणको लागि समेत उपयुक्तता हेरी आवश्यक ठाउँ खोजी स्थानान्तरण गर्ने चुनौती प्रस्तुत मुद्दाको रोहमा बुझ्न सकिने कुरा हो । तर स्थानको खोजी र भौतिक व्यवस्थापनको दायित्वको कुरा गर्दा घोडाहरुको स्थानान्तरण गरिएमा घोडाको आनीबानी परिवर्तन भई काम लिन नसकिने हुन्छ भन्नु कहाँसम्म उपयुक्त हुन्छ, त्यो विचारणीय छ । विपक्षीले त्यस्तो तर्क लिदा त्यसको आधार के हो स्पष्ट गरेको छैन । जुन ठाउँमा लालनपालन गरिएको छ सो भन्दा बाहिर जानै नसक्ने र गएमा आनी बानीमा परिवर्तन भई काम लिन नसक्ने हो भने जुन प्रयोजनको लागि तिनीहरु पालिएका हुन्, त्यो उद्देश्य नै पूरा नहुने देखिन्छ । अर्को शब्दमा घोडाहरु राष्ट्रिय पर्व वा अवसरहरुको प्रदर्शनको लागि समेत राखिएको हुनाले त्यस प्रयोजनको लागि पनि बाहिर नै लानुपर्ने हुन्छ । तसर्थ त्यस्तो तर्कको भरमा स्थानान्तरणको अपरिहार्यताको विरोध गर्नु युक्तिसंगत देखिन आउँदैन । वस्तुतः उचित स्थानमा स्थानान्तरण गर्नुपर्छ भन्नु र स्थानान्तरण गरिएमा घोडाहरुको काम लिन सकिदैन भन्नु एउटै होइन ।

घोडाहरुको मलमुत्रको कारणले वरिपरीको वातावरण दुर्गन्धित हुने र त्यसबाट मन्त्रालय एवं न्याय दिने संस्थाहरुको सेवा दिने वातावरण नै पनि

प्रदुषित हुने एवं सेवाग्राहीहरुमा समेत अन्यथा असर हुने भन्ने निवेदकको भनाईलाई विपक्षीहरुले कुनै विवाद गर्नु भएको छैन । हुनतः निवेदकहरुले पनि विवादित कार्यबाट वातावरणमा के कति वास्तविक क्षती भएको हो, त्यसको प्रभाव मूल्याङ्कन गरी प्रतिवेदन पेश गरेको अवस्था पनि छैन । तथापि मानिस वा जनावरहरुको फोहोर मैला हावामा खुला रुपमा छाड्ने, घाम पानी र हावाबाट ती फोहोरले पानी, माटो र हावा मार्फत मानव स्वास्थ्यमा असर पार्न सक्ने, रोगबाट संक्रमण भए त्यसको खतरा भन् बढ्ने कुरा स्वतः स्पष्ट छ । त्यसमा पनि उक्त घोडाहरुको मलमुत्रको पहाड नै जस्तो बनाई संग्रहित गरी राख्ने गरेको पाईन्छ । वरिपरी काम गर्ने, सबै निकाय एवं पदाधिकारीहरु तथा जनसाधारणको सामान्य ज्ञानको विषय भएर पनि आजसम्म यसमा गम्भिर पहल नगरी बस्नु सम्वद्ध सबै निकायहरुको लागि पनि विडम्बनाको कुरा मान्नुपर्ने हुन्छ । संकलित फोहोर यथार्थमा वरिपरीको निकायहरु एवं जनशक्तिको लागि व्यंग्य नै हो जस्तो लाग्दछ ।

त्यस्तो फोहोर मैलाहरुबाट वातावरणमा पर्ने असर स्वतः स्पष्ट छ । वातावरणीय ह्रासको यस्तो संभावित कुराहरुको विषयबाट संरक्षणको कुरा गर्दा अमुक विषयमा वैज्ञानिक अध्ययन भएको छैन भन्ने मात्रै कुराले पनि विवादित कुराको सन्दर्भमा उत्पन्न दायित्वबाट मुक्तिको जिकिर लिन प्रतिपक्षले पाउँदैन भन्ने

सिद्धान्त प्रचलित छ, जसलाई वातावरणीय विधिशास्त्रमा पूर्व सावधानीको सिद्धान्त भनिन्छ । यो सिद्धान्त अन्तर्गत कुनै विवादित क्रियाले के कस्तो प्रतिकूल वातावरणीय प्रतिक्रिया दिन्छ, भन्ने सुनिश्चित गरेको अध्ययन भएको छैन भने पनि विवादित क्रियाकलाप हुन दिएमा त्यसबाट कुनै क्षति पर्न गएमा त्यो अपुरणीय हुने हुनाले त्यस्तो वैज्ञानिक अध्ययनको अभाव भएको कारण मात्रैले विवादित वातावरणीय हिसावले खतरनाक कार्य गर्न दिन मिल्दैन, त्यस्तो अवस्थामा त्यस्तो क्रियाकलाप हुन दिनबाट रोक्न मिल्दछ, भन्ने नै यस सिद्धान्तको मुख्य मनसाय हो ।

प्रस्तुत मुद्दामा घोडाको मलमुत्रको खुला विसर्जनबाट मानव वातावरणमा असर पर्छ, भन्ने कुरा सर्वसामान्य ज्ञानको कुरा भएको र त्यसको असरको पैमानको सुनिश्चित आंकलनको अध्ययनको अभाव मात्रैको कारणले त्यस्तो फोहोरमैलाको कुनै अन्यथा असर पर्दैन भन्न ठान्न समेत मिल्ने देखिएन । यस्तो कुरामा दावी गर्नेले विपक्षीबाट के कति लापरवाही भयो भनी प्रमाणित गर्न वा त्यस्तो कुराको मनसाय प्रमाणित गर्न समेत पर्ने हुँदैन । किनभने त्यस्तो तथ्य प्रमाणित गर्नु भन्दा वातावरणीय जोखिमबाट पर्न सक्ने असरको मात्रा घेरै गुणा बढी हुन्छ ।

नेपाली सेना, किंगस हाउस होल्ड क्याभलरीको लिखित जवाफमा वातावरणीय सर सफाई र जनस्वास्थ्यलाई ध्यानमा राखी त्यहाँको फोहोरलाई अन्यत्र फाली पूर्ण रुपमा

स्वच्छ गर्नको लागि Dumping Site को खोजी कार्य भई रहेको भन्ने जिकिर लिईएको देखिन्छ । तबेलामा राखिएको घोडाहरुको लिदी प्रत्येक वर्ष नियमित रुपमा हिउँदको समयमा विभिन्न तरिकाले बाहिर पठाउँदै आएको, बाँकी रहेको लिदीलाई स्थान विशेषमा नै सरकारी कार्यालय विदाको समयमा आगो लगाई नष्ट गर्ने गरेको भनेको देखिन्छ । उक्त भनाईबाटै लामो समयसम्म घोडाहरुको मलमुत्रहरु अव्यस्थित रुपमा संकलन गर्दै खुला रुपमा राखी आएको भन्ने स्पष्ट हुन्छ । निष्कासन भएको फोहोर तत्काल उचित व्यवस्थापन नगरी लामो समयसम्म संकलित अवस्थामा राखेको कारणबाट नै दुर्गन्ध लगायतको वातावरणीय समस्या बढ्न गएको हो । त्यसरी प्रदुषित खतरनाक फोहोरहरु सरकारको केन्द्रिय सचिवालयबाट कहाँसम्म लगी कसरी विसर्जित गरिन्छ, भन्ने कुराको निश्चित विवरण लिखित जवाफमा खुलाउन सकेको पनि देखिएन । हाल फोहोर रहेको ठाउँबाट स्थानान्तरण गरी लैजाने ठाउँसम्म लैजादा अपनाउन पर्ने सतर्कता सहितको उपायहरु के कस्तो अपनाउने गरेको छ, त्यो पनि अज्ञात छ । यसरी हुवानी गर्दाको वखतमा पनि प्रदुषणको खतरा छँदैछ । बाँकी रहेको फोहोरको हकमा आगो लगाएर नष्ट गर्ने भने पनि त्यसको पनि वातावरणीय असरहरु छन् भन्ने कुरा विचारणीय छ । यथार्थमा लोकतान्त्रिक सरकारको केन्द्रिय सचिवालयको परिसर भित्र केन्द्र भागमा रहेको फोहोरको व्यवस्थापनको यो स्थिति

रहन्छ भने अन्य ठाउँको फोहोर व्यवस्थापन कस्तो होला भनी चिन्तीत हुन विवादित विषय मात्रैले पनि पुग्ने देखिन्छ ।

विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले दिएको लिखित जवाफमा गरिएको एउटा जिकिर सुरक्षा सम्बन्धी निकाय कुन ठाउँमा रहनु पर्छ भन्ने कुरा सार्वजनिक नीति अन्तर्गतको विषय भएकोले न्याययोग्य हुन सक्दैन भन्ने छ । यस्तो जिकिर आफैमा गम्भिर छ भन्ने लाग्दछ ।

प्रस्तुत निवेदनमा सेनाको घोडा तवेलाको व्यवस्थापन कहाँ हुनुपर्छ भनी निवेदकहरुले व्यवस्थापनको आग्रह गरेको निवेदन व्यहोराबाट कतै पनि देखिदैन । विद्यमान ठाउँमा घोडा पालन गर्दा तिनीहरुको मलमुत्रबाट वरिपरीको वातावरण प्रदुषित भएको तथ्य वा आधारमा उचित व्यवस्थापनको माग गरेको देखिन्छ । विपक्षी कार्यालयले भने जस्तै सुरक्षा निकाय कहाँ रहनु पर्छ भन्ने कुरा निवेदकको तजविजको कुरा कुनै अर्थमा पनि हुन सक्दैन । वस्तुतः त्यस्तो भनेको पनि छैन । तर सेनाको अधिनस्थ घोडा तवेला भएको भन्ने अर्थमा घोडा तवेलालाई नितान्त सुरक्षा संवेदनशीलतासँग जोडेर हेर्न मिल्छ कि मिल्दैन भन्ने छुट्टै प्रश्न उक्त जिकिरले उठाएको छ । घोडा तवेलाको कारणले फैलिएको वातावरणीय प्रदुषण हटाउने प्रयोजनको लागि मात्रै निवेदकको माग भएकोले त्यसलाई रुपान्तरण गरेर सुरक्षा मुद्दा बनाउने हो भने त्यो न त वास्तविक

हुन्छ, न उचित । विचारणीय के छ भने राज्य भित्रको सबैभन्दा ठूलो संगठन भएको नाताले सरकार नै मुख्य कार्यकर्ता वा निर्माणकर्ता हुने हुनाले वातावरणीय हिसावले उसले नै सबैभन्दा बढी आरोपहरु पनि सहनु पर्दछ । वातावरणीय उत्तरदायित्व केवल जन साधारणको हुन्छ, सरकार वा सरकारको अंगको हुँदैन भन्ने हो भने वेग्लै कुरा, अन्यथा सरकारले पनि संविधान र कानून बमोजिम वातावरणीय उत्तरदायित्व पूर्णरूपमा व्यहोर्नु पर्छ र जहाँ विफल हुन्छ त्यसको परिणाम भोग्नु पर्दछ ।

जनतालाई वातावरण तथा स्वास्थ्यको हक मौलिक हककै रूपमा प्रदान गरिएको र परिणाम स्वरूप त्यस्तो हकको सम्मान र संरक्षण गर्ने सरकार कै प्रमुख उत्तरदायित्व हो । त्यस्तो हकको उल्लंघन भएमा संवैधानिक उपचार दिनु यस अदालतको पनि कर्तव्य हो । यस्तो बृहत हक र उत्तरदायित्वको उपेक्षा गरेर घोडा तवेलाको विषयलाई सुरक्षा निकायको स्थानीयकरण गर्ने सार्वजनिक नीति एवं सरकारी अख्तियारीको कुरा बनाईन्छ भने र त्यसैको आधारमा वातावरणीय हकको सुरक्षाको लागि परेको निवेदन संविधान बमोजिम पनि न्याययोग्य छैन भनिन्छ भने कानूनी राज्यको सर्वोपरीता र वातावरणको हक प्रतिको संवेदनशीलताकै प्रश्न ठान्नु पर्ने हुन्छ । वस्तुतः निवेदकहरुको माग वातावरणीय सन्दर्भमा मात्रै आएको हुनाले यसलाई बल पूर्वक सुरक्षा मुद्दा बनाउन मिल्ने देखिन्छ, कानूनको राज्य प्रति आस्था

राख्ने राज्य प्रशासनको प्रमुख अंग भएको नाताले यस्तो सार्वजनिक हक एवं नैतिकताको विषयमा ऐक्यवद्धता देखाउँदै जनताको वातावरणको हकको कार्यान्वयनमा रचनात्मक तथा व्यवहारिक सहयोग गर्नु वाञ्छनिय देखिन आउँछ ।

वातावरणीय हक जीवनकै हकसँग जोडिएको व्यापक अर्थ र परिधी भएको हक हो, जसको अभावमा अन्य कतिपय हकहरुको मान्यता भए पनि उपभोग योग्य नहुन सक्दछ । यस्तो हकलाई अत्यन्त संकिर्ण चिन्तन, सरकारी अहं वा मितव्ययीताको सुत्र जस्ता कुराले हेर्न मिल्दैन । विपक्षी नेपाली सेना किङ्गस् हाउस होल्ड क्याभलरीको लिखित जवाफमा उल्लेखित घोडाको स्थानान्तरणको प्रयोजनको लागि भौतिक संरचनाको पुनः निर्माण गर्न राज्यलाई अनावश्यक आर्थिक व्ययभार पर्न जाने भन्ने तर्कलाई उपर्युक्त सन्दर्भमा हेरी त्यस्तो सोच बदल्न जरुरी देखिन्छ । जनजीवन र वातावरण जस्तो सार्वजनिक हक र हितको विषयको महत्वलाई न्यूनिकरण गरेर राज्यकै महत्वपूर्ण निकाय वा संस्थाहरु, तिनमा काम गर्ने व्यक्तिहरु एवं सेवाग्राहीहरुको हितको विरुद्ध संवैधानिक दायित्वलाई उपेक्षा गरी सरकारी खर्चको कारणले न्यायोचित मागलाई इन्कार गर्न सकिने मुनासिव आधार कतै पनि देखिन आउँदैन ।

प्रस्तुत विषयलाई वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ७(१) मा कसैले पनि वातावरणमा उल्लेखनिय प्रतिकूल प्रभाव

पार्ने गरी वा जनजीवन र जन-स्वास्थ्यको लागि खतरा हुन सक्ने किसिमले प्रदुषण सृजना गर्न वा तोकिएको मापदण्ड विपरीत कुनै यान्त्रिक साधन, औद्योगिक प्रतिष्ठान वा अन्य ठाउँबाट ध्वनी, ताप, रेडियोधर्मी विकिरण तथा फोहोर मैला निष्कासन गर्न, गराउन हुँदैन भन्ने व्यवस्था भएको पाईन्छ । सो प्रतिकूल कार्य गरी वातावरणमा उल्लेखनिय प्रतिकूल प्रभाव पारेको देखिएमा सम्बन्धित निकायले तत् तत् सम्बन्धमा आवश्यक शर्तहरु तोक्न वा त्यस्तो कार्य गर्न नपाउने गरी रोक लगाउन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था पनि उपरोक्त दफा ७(२) मा भएको पाईन्छ । वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ क्रियाशील भइसकेको र सो को कार्यान्वयन गर्ने निकायको रुपमा वातावरण मन्त्रालयको छुट्टै व्यवस्था भइसकेको छ । उपरोक्त व्यवस्था अन्तर्गत प्रदुषण गर्ने कुनै पनि निकाय (सरकारी निकाय समेत) उक्त ऐनको दायर भित्र पर्ने देखिन्छ र प्रदुषण जन्य कार्य गर्नेलाई रोक लगाउने अख्तियारीको अभाव देखिन्छ ।

त्यो भए पनि सरकारको केन्द्रिय सचिवालयको परिसर भित्रकै कुराको समेत अनुगमन सम्बन्धित निकायबाट हुन सकेको पाईएन । वृहद अर्थमा वातावरणीय निरीक्षण गर्ने जिम्मेवारी बोकेको वातावरण मन्त्रालय कै निरीक्षण कसले गर्ने भन्ने प्रश्न खडा भएको छ ।

नेपालमा वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ आएको भएपनि यसको कार्यान्वयनको अनेकौ चुनौतिको कारणले

सायद प्रस्तुत मुद्दामा जस्तो प्रदुषणको नियमन र अनुगमनको समस्या आएको हुन सक्छ । प्रदुषण सम्बन्धी विषयमा पर्याप्त मापदण्ड तोक्ने र त्यसको प्रशासकिय उत्तरदायित्व किटान हुन अझै बाँकी छ । अझै भन्ने हो भने प्रदुषण नियन्त्रण कै लागि छुट्टै ऐनको व्यवस्था गरी यो समस्याको पर्याप्त सम्बोधन गर्न जरुरी देखिन्छ, जसमा फोहोर उत्सर्जन गर्नेको उत्तरदायित्व किटान गर्ने, फोहार नियन्त्रण वा व्यवस्थापनको उत्तरदायित्व तोक्ने, उपलब्ध सर्वोत्तम व्यवहारिक विकल्पको उपयोग गर्न लगाउने, भूमिमा फोहोर संकलन गर्न अनुमति लिनु पर्ने र तिनको व्यवस्थापन गर्ने प्रक्रिया अपनाउने, तोकिएको मापदण्ड उल्लंघन गर्नेहरुलाई वातावरणीय कसुरको रुपमा अभियोजन गर्ने लगायतको विस्तृत व्यवस्थाहरु गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस्तो व्यवस्थाको लागि स्वयं वातावरण मन्त्रालयको उच्च प्रतिवद्धता र उन्नत कार्यक्षमता आवश्यक हुन्छ ।

प्रस्तुत निवेदनमा उल्लेखित विषय सार्वजनिक निकाय, तिनमा कार्यरत पदाधिकारीहरु एवं कर्मचारीहरु, सेवा प्रदायक कानून व्यवसायीहरु, सेवाग्राही व्यक्तिहरु र अन्य जनसाधारणहरुको स्वास्थ्य र काम गर्ने ठाउँको वातावरणसँग सम्बन्धित सार्वजनिक सरोकारको विषय देखिन आएको, हालको स्थानमा घोडा तवेला राखी घोडा पालन गरेबाट सिंहदरवारको हाता र त्यसको वरिपरीको सम्बद्ध निकायहरु र तिनमा काम गर्ने व्यक्तिहरु एवं सेवाग्राहीहरुको जीवन,

स्वास्थ्य र रोजगारीमा समेत असर पर्ने गरी वातावरणीय ह्रास गर्ने खालको काम निरन्तर भएको देखिएको छ । त्यसबाट सम्बन्धित क्षेत्र एवं वर्गको अन्तरिम संविधान प्रदत्त धारा १६ समेतको हकमा गम्भिर असर परेको तथा पर्न सक्ने समेत देखिएको छ । विपक्षी नेपाली सेना किङ्गस हाउस होल्ड क्याभलरीले व्यवस्थापन गरेको घोडाहरु पनि राष्ट्रिय पर्वहरुमा प्रयोग हुने महत्वपूर्ण राष्ट्रिय सम्पत्ति भई संरक्षित गर्न र व्यवस्थापन गर्न पर्ने अवस्था देखिएको, त्यसको लागि उचित स्थान र भौतिक व्यवस्था गर्नु पर्ने स्थिति रहने हुनाले त्यस्तो तयारीको लागि समयावधी नपुग्ने नहोस् भन्ने कुरालाई पनि मध्य नजर राखी निर्णय भएको मितिले एक वर्ष भित्र निवेदनमा उल्लेख भए बमोजिम घोडा तवेला र त्यसमा पालिएका घोडाहरु हालको स्थानबाट स्थानान्तरण गर्नु, त्यहाँ भएका फोहोरहरुलाई वैज्ञानिक र सुरक्षित ढंगले स्थानान्तरण गर्ने वा विसर्जन गर्ने व्यवस्था गर्नु, उक्त क्षेत्र वरिपरी दुर्गन्ध आउने वा अन्य कुनै ढंगले वातावरणीय ह्रास आउने कुनै काम नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, नेपाल सरकारको रक्षा मन्त्रालय समेतको नाउँमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम परमादेश जारी गरी दिएको छ । उक्त कामको अनुगमन गरी आवश्यकतानुसार प्रतिवेदन गर्न यस

अदालतको रजिष्ट्रारलाई अधिकृत गरिएको छ ।

४. संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
सम्बत २०५९ सालको फौ.पु.नं.....३३२४
फैसला मिति: २०६५।३।३१।३

मुद्दा : जीउ मास्ने बेच्ने ।

पुनरावेदक वादी: क कुमारी र ख देवीको
जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध
प्रत्यर्थी प्रतिवादी: हास्तुन निसा अन्सारी
समेत

जाहेरी दरखास्त, पीडितहरुको मौकाको बयान, प्रतिवादी कल्पना यादव समेतको साविती बयान समेतका मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट पीडित क कुमारी र ख देवीलाई प्रतिवादीहरुले ललाई फर्काई दाङ्गबाट बसमा चढाई भारततर्फ बेच्न लैजाँदै गरेको भन्ने अभियोगमा चनौटामा प्रहरीले पक्राउ गरी प्रतिवादीहरु उपर अनुसन्धान शुरु गरेको देखिन्छ । अभियोग दावी एवं संकलित सबुद प्रमाणहरुबाट पीडित जाहेरवालीहरु क कुमारी र ख देवीलाई विक्री गरिसकेको अवस्था नभई बेच्ने उद्देश्यले आपसमा मिलोमतो गरी

दाङ्गदेखि बसमा चढाई जनप्रिय होटलमा ल्याई राखेको र त्यहाँबाट चनौटामा पुग्दा बसको भाडाको विषयमा वादविवाद हुँदै गर्दा प्रहरीले शंका लागी जाहेरवालीहरु क कुमारी र ख देवी एवं प्रतिवादीहरु कल्पना यादव, पारसनाथ, हास्बुन निसा समेतलाई पक्राउ गरको र प्रतिवादीहरु रुद्रनारायण र जगदम्बा भागी फरार भएको देखिन आयो । यस्तो स्थितिमा पीडित जाहेरवालीहरुलाई विदेश भारतमा लगी विक्री गरिसकेको नभई विक्री गर्ने उद्देश्यले लैजाँदै गर्दा पक्राउ परेको हुँदा जीउ मास्ने बेच्ने कार्य नियन्त्रण ऐन, २०४३ को दफा ४को (घ) मा वर्णित जीउ मास्ने बेच्ने कार्यको उद्योगसम्मको कसूर कायम हुने देखिन आयो ।

प्रतिवादीहरु मध्येका हास्तुन निसा अन्सारी, कल्पना यादव र पारसनाथ पाठकले कसूरमा सावित भई अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गरेको र अदालतमा बयान गर्दा कसूर गरेको भन्ने अभियोगमा इन्कार रहेको देखिन्छ । त्यस्तै तत्काल फरार रहेका प्रतिवादीहरु जगदम्बा मिश्र र रुद्र नारायण पाण्डे अदालतमा उपस्थित भै बयान गर्दा कसूर गरेको भन्ने अभियोग दावीमा इन्कार रहेको पाइयो । प्रतिवादीहरु ओविराम नेपाली र भृगु नेपालीले अधिकार प्राप्त अधिकारी तथा अदालत समक्षको बयान समेतमा अभियोगमा इन्कार रही बयान गरको पाइयो । प्रतिवादीहरु पारसनाथ, हास्बुन निसा र कल्पनाले पीडित जाहेरवालीहरुलाई फर्काई विक्री गर्ने

उद्देश्यले लैजाँदै गर्दा चनौटानिर पक्राउ परेको र सो कार्यमा जगदम्बा मिश्र र रुद्रनारायण समेत संलग्न छन् । तत्काल उनीहरू भाग्न सफल भए भनी अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष सावित्री भै अन्य अभियुक्त समेतलाई पोली बयान गरेको देखियो । पीडित जाहेरवालीहरूले प्रतिवादीहरू उपर किटान गरी जाहेरी दरखास्त दिई सो जाहेरी दरखास्तलाई समर्थन गर्दै हामीहरूलाई पारसनाथ, जगदम्बा, कल्पना, रुद्रनारायण, हास्बुन निसाले ललाई फर्काई घुम्न जाऔं भनी दाइदेखि चनौटासम्म लैजाँदा जगदम्बा र रुद्रनारायण भागेका र अन्य प्रतिवादीहरू पक्राउमा परेका हुन् भनी खुलाई गरेको बयान अदालतबाट समेत प्रमाणित भइरहेको देखिन्छ ।

यसरी जाहेरवाली (पीडित)हरूको किटानी जाहेरी दरखास्त, निजहरूले तत्काल अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष घटनाको सम्पूर्ण विवरण खुलाई गरिदिएको बयान अदालतबाट समेत प्रमाणित भइरहेको स्थितिमा प्रतिवादीहरू हास्बुन निसा अन्सारी, कल्पना यादव र पारसनाथ पाठकले कसूरमा सावित भै अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान सो जाहेरी दरखास्त, जाहेरवालीहरूको मौकाको बयान समेतबाट समर्थित भइरहेको देखिन आयो । पीडित जाहेरवालीहरूको मौकामा भएको प्रमाणित बयान र प्रतिवादीहरूको अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको सावित्री बयानमा प्रस्तुत वारदातका सम्बन्धमा भएका सम्पूर्ण

घटनाक्रमहरू सिलसिलेवार रूपमा खुली एकापसमा मिली रहेको समेत देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा पीडित जाहेरवालीहरूको मौकाको बयानमा उल्लेखित कुराहरू भुठ्ठा हुन् भनी खण्डन गर्ने दायित्व जीउमास्ने बेच्ने(कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ७(२) बमोजिम प्रतिवादीहरू उपर नै रहने देखिन्छ । तर त्यस्तो कुनै युक्तियुक्त रूपमा खण्डन हुने आधार दिन नसकी प्रतिवादीहरू कल्पना, रुद्रनारायण, हास्बुन निसा, पारसनाथ र जगदम्बाले अदालत समक्ष इन्कारी बयान सम्म दिएको भरमा सो इन्कारी बयान समर्थित हुने कुनै आधार देखिन आएन ।

जीउ मास्ने बेच्ने जस्तो गंभीर फौजदारी अभियोगमा निर्दोषिताको प्रमाण पेश गर्ने भार (onus of proof) प्रतिवादीमा नै रहने गरी जीउमास्ने बेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन २०४३ को दफा ७(२) ले व्यवस्था गरेकोमा सो बमोजिम आफ्नो निर्दोषितको तथ्ययुक्त र भरपर्दो प्रमाण यी प्रतिवादीहरूले देखाउन सकेको पाइँदैन । पीडित जाहेरवाली र प्रतिवादीहरू नाता सम्बन्धका मानिस भन्ने पनि केही देखिँदैन । यसरी बेसरोकार र नाता सम्बन्धनै नपर्ने पीडित बालिकाहरूलाई विक्री गर्ने बाहेक अन्य के कुन उद्देश्यले दाइदेखि चनौटासम्म पुर्‍याएको हो भने कुनै तथ्ययुक्त र भरपर्दो कारण पनि प्रतिवादीहरूले खुलाउन सकेका छैनन् ।

यी प्रतिवादीहरू, पारसनाथ, हास्बुन निसा अन्सारी, जगदम्बा मिश्र, कल्पना यादव र रुद्रनारायण पाठकलाई अभियोग दावीबाट सफाई दिँदा पुनरावेदन अदालत, दाङ्ग तुल्सीपुरले पीडित जाहेरवाली मध्येकी क कुमारीले हुलाक मार्फत पठाएको मिति २०५८।१।१७ को निवेदन र सो निवेदन सनाखत गरी निजले पुनरावेदन अदालतमा मिति २०५८।७।२२ मा गरेको बयानलाई मुख्य निर्णयाधार बनाएको देखिन्छ। प्रस्तुत मुद्दाको शुरु जाहेरी मिति २०५४।१२।१७ मा दर्ता भएको देखिन्छ, भने त्यसको करीव ४ वर्ष पछि पीडितमध्येकी एकजनाले पछि पुनरावेदन अदालतमा प्रस्तुत मुद्दा चल्दै गर्दा हुलाक मार्फत छुट्टै निवेदन पठाई सो निवेदनलाई सनाखत समेत गरेको र उक्त सनाखत निवेदनमा जाहेरी दरखास्तलाई खण्डन गर्दै प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूर गरेका होइनन् भन्ने उल्लेख गरेको देखियो। सरकारवादी फौजदारी मुद्दामा हुलाकद्वारा पठाइएको निवेदनको प्रामाणिक महत्व र त्यसको सनाखत गराउने प्रक्रियाका सम्बन्धमा मुलुकी ऐन, अ.बं ९० नं को कानूनी व्यवस्था उल्लेखनीय हुन आउँछ। सो व्यवस्था हेर्दा-“नेपाल सरकार वादी हुने मुद्दामा कसैको निवेदन पत्र वा दरखास्त हुलाकद्वारा मुद्दा हेर्ने अड्डामा आयो भने सो निवेदन पत्र वा दरखास्त दिने मानिसलाई तुरुन्त बाटाका म्याद बाहेक सात दिनको म्याद टाँसी भिकाई बुझ्दा निजले सो पठाएको मैले हो, सावित गर्न सक्छु भन्यो

भने सोही व्यहोराको प्रमाण खुलाउन पर्ने भए खुलाई बयान लिई कानून बमोजिम रित पुर्‍याई मात्र बात लागि माग्नेलाई पकन र कारवाही गर्न हुन्छ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। सो कानूनी व्यवस्थाको बनौटबाटै सरकारवादी हुने फौजदारी मुद्दामा जाहेरी वा अभियोगको खण्डन हुने खालको जीकिर लिई हुलाकद्वारा थप निवेदन दिन सकिने भन्ने नभई त्यस्तो मुद्दामा वारदात वा कसूरको विषयमा कसै उपर पोल गरी दरखास्त वा निवेदन मुद्दा हेर्ने अड्डा समक्ष पठाउन सकिने र त्यसमा सनाखत गराई थप प्रमाण समेत खुलाउन लगाई आरोपित व्यक्तिलाई पक्री कारवाही गर्न सकिने सम्मको व्यवस्था रहेको देखिन आउँछ। त्यस्तो निवेदनले एकपटक अभियोग पत्र दायर भै सकेको मुद्दाको आरोपित व्यक्तिले सफाई पाउन प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्न सक्ने देखिदैन।

त्यस्तै सरकारवादी फौजदारी मुद्दामा प्रमाणिक महत्व राख्ने सबुद प्रमाणको प्रस्तुतीकरणका सम्बन्धमा अ.बं.७७ नं. को देहाय (१) ले स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखिन्छ। सो व्यवस्था हेर्दा “नेपाल सरकार वादी हुने र हुलदंगा कुटपीट मुद्दामा फिरादपत्र वा प्रतिउत्तर पत्रमा लेखिएदेखि बाहेकका लिखत प्रमाण वा साक्षी वा सर्जमिनका मानिस पनी बुझ्नु पर्ने देखिएमा अड्डाले बुझ्न हुन्छ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उक्त व्यवस्था अनुसार सरकारवादी फौजदारी मुद्दामा मुद्दा हेर्ने सम्बन्धित अड्डाको आदेश

विना अभियोग पत्र वा प्रतिवादीको बयानमा उल्लेख नभएका साक्षी वा प्रमाणहरु जुनसुकै अवस्थामा ग्राह्य हुने वा त्यसरी पेश भएका प्रमाणहरुले प्रामाणिक महत्व राख्न सक्ने देखिदैन ।

प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरवाली मध्येकी क कुमारीले हुलाकद्वारा प्रेषित गरी सनाखत गरिदिएको भनिएको निवेदन अ.व ७७(१) तथा ९० नं. को प्रकृति एवं परिधिभिन्न पर्ने पनि देखिदैन । त्यस्तो निवेदनलाई कुन कानूनले प्रमाणमा लिएको भन्ने पुनरावेदन अदालतको फैसलामा उल्लेख भएको पनि पाइँदैन । यसका साथै उक्त निवेदन र सोलाई सनाखत गरी दिएको भनिएको जाहेरवाली क कुमारीको बयान प्रमाण लाग्न सक्ने कानूनी आधार प्रतिवादी तर्फका कानून व्यवसायीहरुबाट पनि प्रष्ट हुन सकेको पाइँदैन । यस्तो अवस्थामा सो निवेदनलाई प्रमाणको रूप दिई त्यसैलाई अकाट्य प्रमाण मानी प्रतिवादीहरुलाई अभियोग दावीबाट सफाई दिएको मिलेको देखिदैन । पीडित जाहेरवालीहरुलाई निजहरुको संरक्षकको अनुमति बेगर विक्री गर्ने उद्देश्यले दाङ्गको तुल्सीपुरदेखि चनौटासम्म लैजाँदै गर्दा पक्राउ परेको र विक्री सम्म भै नसकेको अवस्था हुँदा प्रतिवादीहरु पारसनाथ, हास्तुन निसा अन्सारी, जगदम्बा मिश्र, कल्पना यादव र रुद्र नारायण पाठकले जीउ मास्ने बेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(घ) को कसूर गरेको प्रमाणित हुन आयो ।

यसप्रकार, प्रतिवादीहरु पारसनाथ पाठक, हास्वुन निसा अन्सारी, जगदम्बा मिश्र, कल्पना यादव र रुद्र नारायण पाठकलाई जीउ मास्ने बेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(घ) को कसूर कायम गरी सोही ऐनको दफा ८(४) बमोजिम जनही कैद वर्ष ५ सजाय हुने ठहर गरेको शुरु फैसला केही उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाई दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला सो हदसम्म त्रुटीपूर्ण देखिएकोले केही उल्टी भई निज प्रतिवादीहरुलाई जीउ मास्ने बेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(घ) को कसूरमा सोही ऐनको दफा ८(४) बमोजिम जनही कैद वर्ष २ हुने ठहर्छ ।

अब प्रतिवादीहरु ओविराम नेपाली र भग्गु नेपालीको हकमा लगाइएको अभियोग हेर्दा निजहरुले पीडित क कुमारी र ख देवीलाई बेचबिखन गर्ने कसूरमा सहयोग र प्रोत्साहन गरेकोले जीउ मास्ने बेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(घ) को कसूरमा सोही दफा ८(४) को सजायको मागदावी लिइएको देखिन्छ । पीडित जाहेरवालीहरुको शुरु जाहेरीमा यी प्रतिवादीहरु ओविराम र भग्गु समेतले विक्री गर्ने कार्यमा सहयोग गरेको भन्ने केही उल्लेख गरेको देखिदैन । प्रतिवादीमध्येका हास्तुन निसा अन्सारी, कल्पना यादव र पारसनाथ पाठकले प्रहरीमा बयान गर्दा यी प्रतिवादीहरु भग्गु नेपाली र ओविराम नेपालीले यो यस्तो कार्य गरी पीडितहरुलाई विक्री गर्ने कार्यमा यस्तो प्रकारले सहयोग

गरेका थिए भनी कुनै व्यहोरा खुलाउन सकेको पनि पाइँदैन । जनप्रिय होटलमा खाएको वियरको पैसासम्म भग्गुले तिरी गएको भन्नेसम्म उल्लेख गरेको देखिन्छ । पीडित ख देवीको आमा घ मायाले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा यी प्रतिवादीहरु भग्गु र ओविरामलाई शंकासम्म व्यक्त गरेकोमा निजलाई अदालत समक्ष उपस्थित गराई सो शंकाको पुष्टी हुने गरी थप बकपत्र गराउन अभियोजन पक्षले सकेको पाइँदैन । प्रतिवादीहरु भग्गु र ओविराम अधिकार प्राप्त अधिकारी र अदालत समक्षको बयान समेतमा कसूर गरेको भन्ने अभियोगमा पूर्ण इन्कार रहेका र निजहरुका साक्षी समेतले सो इन्कारी बयानलाई समर्थन गरी बकपत्र गरि दिएको मिसिलबाट देखिन्छ । अन्य सह- अभियुक्त प्रतिवादीहरु मध्ये कसैले पनि किटानी साथ यी प्रतिवादीहरुको आरोपित कसूरमा संलग्नता रहेको भनी किटानी पोल समेत गरेको देखिँदैन । यस्तो स्थितिमा यी प्रतिवादीहरु भग्गु नेपाली र ओविराम नेपालीले अभियोग मागदावी बमोजिम पीडित क कुमारी र ख देवीलाई विक्री गर्ने कार्यमा अन्य प्रतिवादीहरुलाई सहयोग वा दुरुत्साहनसमेत गरेको भन्ने अभियोग दावी समर्थित हुन सक्ने देखिएन । तसर्थ निज प्रतिवादीहरुलाई अभियोग दावी बाट सफाई दिने ठहर्‍याएको हदसम्मको शुरु दाङ्ग देउखुरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सो हदसम्म मिलेको हुँदा सदर हुने ।

५. संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
सम्बत ०६१ सालको रिट नं. २८८४
आदेश मिति: २०६५।३।२२

मुद्दा-उत्प्रेषणयुक्त परमादेश

निवेदक: यामवहादुर जि.सि

विरुद्ध

प्रत्यर्थी: प्रहरी प्रधान कार्यालय नक्साल काठमाण्डौ
समेत

सुनुवाईको मौका सम्बन्धमा कानूनमा विभिन्न व्यवस्था हुन सक्छ । कुनै अपवादको व्यवस्था नगरी सुनुवाईको मौका प्रदान गर्न पर्ने एक प्रकारको व्यवस्थाको कानूनी व्यवस्था हुनसक्छ । त्यस्तो अवस्थामा प्राकृतिक न्याय सम्बन्धी मान्य सिद्धान्त अनुसार सुनुवाईको मौका प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ । कानूनले स्पष्ट शब्दमा सुनुवाईको मौका प्रदान गर्नु पर्ने कुरालाई बाहेक (Exclude) नगरेमा पनि त्यस्तो अवस्थामा कारणीलाई खोज तलास गरी सुनुवाईको मौका प्रदान गर्नुपर्छ । सुनुवाईको मौका प्रदान गर्नुपर्ने वा नपर्ने सम्बन्धमा कुनै कानून मौन रहन्छ भने पनि यदि गर्न लागेको कारवाहीबाट कसैको हक अधिकार वा सुविधामा प्रतिकुल असर पर्ने रहेछ वा कसैलाई दण्डनीय असर पर्ने रहेछ भने अर्थात Penal Consequence निस्कने रहेछ भने कारणीलाई खोजतलास गरी कानूनमा सुनुवाईको मौका प्रदान गर्न नपर्ने भने

तापनि त्यस्तो अवस्थामा सुनुवाईको मौका प्रदान गर्नु पर्छ । तर सुनुवाईको मौकाको लागि सम्बन्धित कारणी उपलब्ध हुनु पर्छ । Natural Justice अथवा प्रकृतिक न्यायको सिद्धान्त र सुनुवाईको मौका समानताको हककै एक हिस्सा मानिन्छ । तर विभिन्न अवस्था जस्तै आवश्यकता समय स्थान आदि र तत्काल गर्नु पर्ने Urgency लाई ध्यानमा राखी कानूनले सुनुवाईको मौकालाई वाहेक गरी सुनुवाईको मौका प्रदान गर्न नपर्ने गरी स्पष्ट शब्दमा वाहेक गर्छ भने त्यस्तो अवस्थामा सुनुवाईको मौका प्रदान गर्न आवश्यक पर्दैन । Legislative intention सर्वोच्च हुने हुनाले त्यसको अक्षरस पालना गरी सुनुवाईको मौका प्रदान गरिरहन पर्दैन ।

विदा नलिई गैरहाजीर हुने र आफ्नो Location पनि नदिने सम्पर्कमा पनि नआउने र सम्पर्क राख्न खोज्दा पनि फेला पर्न नसक्ने प्रहरी कर्मचारीलाई विभागीय कारवाही र सजाय गर्नु पर्दा सफाईको मौका प्रदान गर्न नपर्ने गरी कानूनले नै त्यस्ता प्रहरी कर्मचारीको हकमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई स्पष्ट संग वाहेक (Exclude) गरेको देखियो । आफुलाई सफाईको मौका प्रदान नगरी कारवाही गरेको भन्ने निवेदकको जिकिरका सम्बन्धमा हेर्दा कारवाही त्रुटीपूर्ण भनी दोष लगाउनु अगाडि निवेदकले आफ्नो सेवा शर्त सम्बन्धी कानून खास गरी आचरण सम्बन्धी व्यवस्था, विदा सम्बन्धी व्यवस्था र नियम ८९ ले गरेको

व्यवस्था र आफ्नो कर्तव्य बुझ्न जरुरी देखिन्छ ।

प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १२ मा प्रहरी कर्मचारीहरु हरहमेशा ड्युटीमा रहनु पर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था भएको देखिन्छ । दफा ३४(च) मा नियमित बदली नआई वा विना इजाजत आफ्नो गारद पिकेट, टोली वा प्याट्रोल छाडेमा आपराधिक कार्य हुने व्यवस्था रहेको छ । प्रहरी नियमावली २०४९ को नियम ५१ मा विदा अधिकारको कुरा नहुने व्यवस्था भएको देखिन्छ । नियम ५० मा विदा नलिई गैर हाजिर हुन नपाउने व्यवस्था भएको देखिन्छ । विदा लिनपर्दा विदा लिने विधि नियम ६० मा विस्तृत व्यवस्था भएको देखिन्छ । विदा दिने अधिकारी नियम ५९ मा उल्लेख भएको देखिन्छ । विदाको पूर्व स्वीकृत गराउन नपाएमा पनि नियम ६२ वमोजिम तोकिएको अधिकारीबाट लिखित आदेश लिएर मात्र विदामा वस्न पर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । विदा सम्बन्धी यी व्यवस्थाहरु र सजाय सम्बन्धी व्यवस्थाहरु सबै सेवाका शर्तहरु निवेदकलाई लागू हुने सेवा शर्त सम्बन्धी कानून प्रहरी नियमावली, २०४९ मा समावेश भएका व्यवस्थाहरु हुन । यी सेवाका शर्तहरु निवेदकले अक्षरश पालना गर्नुपर्छ । आफ्नो कर्तव्य पालना गर्छु भनी अनुसूचि १ वमोजिम सपथ ग्रहण समेत गरेपछि निवेदकले विदा पूर्व स्वीकृत नगराई गैर हाजिर रहन सक्ने छुट निवेदकलाई प्राप्त हुन सक्ने देखिदैन । विदा पूर्व स्वीकृत नगराई वस्ने कार्य आचरण विपरीतको कार्य

भई त्यस्तो कार्य गर्ने प्रहरी कर्मचारी उपर प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८९(२) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (क) अनुसार कानूनको रीत पुर्‍याई विभागीय कारवाही हुन सक्छ ।

मिसिल हेर्दा निवेदकलाई सफाईको मौका नै प्रदान गर्न नपर्ने भनी पर्चा खडा गरी स्वेच्छाचारी ढङ्गले सफाईको मौका प्रदान नगरी सजाय गरेको नभई सफाईको मौका प्रदान गर्न खोजतलास गर्दा पत्राचार गर्दा आवावाट खोज्दा र म्याद तामेल गर्दा समेत निवेदक फेला नपरी गैर हाजिर रही सम्पर्क नै स्थापित हुन नसकेको कारण वास्तविक सत्य व्यहोरा खोली सजाय गरेको देखियो । प्रहरी सेवा एक महत्वपूर्ण सेवा हो । जनताको जीउ धनको सुरक्षा प्रहरीबाट हुन्छ । प्रहरी सेवा र संगठनको गठन भएको र प्रत्येक वडा वडामा प्रहरी ठाना चौकी आदिमा प्रहरी तैनाथ भएको कारणले नै आम जनता आफुलाई सुरक्षित महसुस गर्दछन् । प्रत्येक प्रहरी कर्मचारीमा नागरिक र समाजको सुरक्षाको ठूलो जिम्मेवारी हुन्छ । वास्तवमा भन्ने हो भने सुशासित, सफल र कानूनी राज्य तथा अपराध मुक्त समाजको स्थापनामा प्रहरीको महत्वपूर्ण भुमिका हुन्छ । यिनै कारणले गर्दा प्रहरी कर्मचारीलाई प्रहरी ऐन नियमले विभिन्न अधिकार प्रदान गर्नुको साथै कर्तव्य पनि तोकी प्रहरीको आवश्यकतालाई महसुस गरी प्रहरी कर्मचारीले हरहमेसा ड्युटीमा रहनु पर्ने र विदा पूर्व स्वीकृत नगराई विदामा वस्न नपाउने व्यवस्था भएको हो ।

उपरोक्त कानूनी व्यवस्था विपरीत यदि कुनै प्रहरी कर्मचारीले विदा स्वीकृत नगराई वेपत्ता भई अनुपस्थित रहन्छ र सम्पर्कमा नै आउदैन भने त्यस्तो अवस्थामा नियम ८९(२)(क) को आधारमा रितपूर्वक भएको विभागीय कारवाहीलाई त्रुटीपूर्ण मान्न सकिदैन । निवेदकलाई गरिएको कारवाही र सो उपर पुनरावेदन सुनी गरेको निर्णयमा कुनै त्रुटी देखिएन ।

निवेदकले विदा स्वीकृत नै नगराई मिति २०५९।०८।२९ देखि कार्यालय छाडि श्रीमतीको उपचारको लागि भनी गएको भन्ने निवेदकको भनाईवाट देखिन्छ । जिल्ला प्रहरी कार्यालय दाङ्गको सेवावाट हटाउने सम्बन्धी निर्णयमा निवेदक कार्यालय छोडि गएको भोलिपल्ट अर्थात मिति ०५९।०८।२२ देखि लागू हुने गरी सेवावाट हटाउने निर्णय गरिएको देखिन्छ । निवेदक कार्यालयमा अनुपस्थित भएको मिति देखि लागू हुने गरी सेवावाट हटाउने निर्णयलाई पश्चातदर्शी असर पर्ने निर्णय भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । कार्यालयमा हाजीर रही काम गरेको अवधिलाई पनि अनुपस्थित भएको वेपत्ता भएको ठहर गरेको वा कार्यालयमा हाजिर रहि काम गरेको दिनलाई अनुपस्थित रहेको भनी कारवाही गरिएको देखिदैन । निवेदक मिति ०५९।०८।२९ देखि ०५९।११।२३ सम्म विदा स्वीकृत नगराई कार्यालय छाडि सम्पर्क विहिन रहेकोले विदा नलिई अनुपस्थित रहेको अवधिको दिन देखि गैर हाजिर रहेको ठहर गरी विभागीय कारवाही गरेको देखिन्छ । मिति ०५९।०८।२९ भन्दा अगाडि

निवेदक कार्यालयमा कार्यरत रहदाको अवधिदेखि लागू हुने गरी कारवाही भएको देखिदैन । निवेदकले अर्थ गरे सरह हटाउने निर्णय गरेको मिति देखि लागू हुने गरी हटाउने निर्णय गर्ने हो भने विदा पूर्व स्वीकृति नगरी नगराई अनुपस्थित रहेको अवधिलाई के गर्ने ? जुन कारण परी निवेदकलाई कारवाही गरी हटाएको हो त्यो अवधि के गर्ने ? यस्तो तर्क हुन सक्दैन । विदा स्वीकृत नगराई गैर हाजीर रहेको मितिदेखि लागू हुने गरी हटाउने निर्णय कानून अनुकूलको निर्णय हो ।

Service Law सम्बन्धमा मान्य सिद्धान्त के हो भने कर्मचारीले कार्यालयमा रुजू हाजीर रही काम गरेको दिन वा कानून बमोजिम पाउने विदा पूर्व स्वीकृत गराई विदा वसेको अवधि वा कानून बमोजिमको निर्णय अनुसार कानून बमोजिम काजमा रही काम सम्पन्न गरेको अवधि वा दिनमा भए गरेको कानून बमोजिमको कामलाई कानून बमोजिम काम गरेको र कानून बमोजिम

कार्यालयमा हाजीर रहेको मानिन्छ । त्यस्तो अवधिको हजीरी वा त्यस्तो अवधिमा सम्पन्न कामलाई अन्यथा प्रमाणित नभए सम्म कानून बमोजिमको हजीरी वा कानून बमोजिम कार्य सम्पन्न गरेको मानिन्छ । विभागीय कारवाही गर्नु पर्दा यसरी हाजीर रहेको दिनदेखि नै लागू हुने गरी गरिएको विभागीय कारवाही मात्र पश्चातदर्शी असर पर्ने गरी गरिएको कारवाही मानिन्छ । गैरहाजीर रहेको दिन देखि लागू हुने गरी गरिएको कारवाही पश्चातदर्शी मानिदैन ।

तसर्थ विवेचित आधार र कारणबाट निवेदकलाई नोकरीबाट हटाउने गरी भएको निर्णय र सो निर्णय सदर गर्ने गरी भएको निर्णय तथा सो बमोजिम भए गरेका काम कारवाहीहरु समेत कानून विपरीत भएको नदेखिँदा कानून बमोजिम भए गरिएको काम कारवाहीले निवेदकको हक हनन नगर्ने हुदा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी गर्न नमिल्ने ।